

А.К. Агибаева

в.э.к., доцент

М.Х. Дулати атындағы Тараз университеті,

Тараз, Қазақстан

babasheva.alma@mail.ru

ТҮРІКМЕНСТАНДЫ МЕКЕНДЕЙТІН ТҮЙЕЛЕРДІҢ БИОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аңдатпа. Түркіменстанда негізінен бір өркешті түйелер-аруана өсіріледі. Түрікмен-дердің өміріндегі түйенің рөлі көп қырлы. Бұл тұқым ғасырлар бойы пайда болған халық селекционерлерінің шығармашылығына жатады.

Бүгінгі таңда түрікмен қарақұмының жайылымдық-жемшөп қоры 38 млн. га құрайды, ал бұл - түйе малын өсіру үшін лайықты әлеует болып табылады.

Мақалада Түрікменстан түйе шаруашылығының дамуы, түрікмен түйесі - аруананың биологиялық ерекшеліктері, морфологиялық және өнімділік көрсеткіштері талданды.

Тірек сөздер: түйе шаруашылығы, бота, түйе, бура, інген, өркеш, дромедар, бактриан, аруана, көнтабандылар, гибридтер, лактация.

Кіріспе. Түйе шаруашылығы ежелден мал шаруашылығының өнімді саласы болып табылады. Шөл және жартылай шөлді аймақтар үшін түйе өсіру ерекше маңызға ие, өйткені ол басқа мал аузына алмайтын ащы сілтілі шөптерді сүйсініне жейді. Биологиялық ерекшеліктеріне байланысты түйе қысқы суыққа және жазғы ыстыққа төзімді болып келеді. Сонымен қатар, оның құнды болуының тағы бір себебі, әсіресе қолайсыз шөлді және шөлейт жағдайларда, басқа жануарларды өсіру қиын жағдайда, одан әр түрлі сапалы өнімдер алуға болады.

Түйелер құнарлылығы жоғары ет, жылу сыйымдылығы жоғары және жұмсақ жүн, тағамдық және шипалы қасиеттері үшін құнды сүт, тері береді. Осы уақытқа дейін жұмысшы жануарлар есебінде де түйелерге деген қажеттілік сақталды. Бірақ мұндай пайдалы жануарлар әлемнің бірнеше елдерінде ғана бар. Түйе шаруашылығы дамып отырған осындай елдердің бірі Түрікменстан.

Түрікменстанның мал шаруашылығында ерекше орын алатын түйелер ежелгі заманнан бері түрікмен халқының жетістігі болған. Намазгадепте табылған түйе сүйектерін зерттеген ғалымдар түйенің Түрікменстанда бұдан 6000 жыл бұрын болғанын және көлік пен тасымалдау құралы ретінде пайдаланылғанын анықтады.

Түрікменстанда, басқа мемлекеттердегідей, халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселелері ерекше өзекті болып табылады. Осындай өнімдердің ішінде мал шаруашылығы өнімдері алғашқы орындардың бірі болып табылады. Бұл - елдің ауыл шаруашылығының ерекшеліктеріне де байланысты үлкен маңызға ие. Бұл мәселелерді шешу үшін жануарлардың санын көбейтіп қана қоймай, олардың өнімділігін арттыру да қажет екені түсінікті. Ал Түрікменстанның ерекше табиғи-климаттық жағдайла-ры мал шаруашылығының дәстүрлі салаларын, атап айтқанда түйе шаруашылығын табысты дамытуға мүмкіндік береді.

Жоғары тиімділігіне қарамастан, Түркіменстанның түйе шаруа-шылығы баяу қарқынмен дамуда, ал түйелердің өнімді қасиеттері жеткіліксіз пайдаланылуда. Қазіргі уақытта Түркіменстанның ет балансында түйе етінің үлес салмағы тек 3,0% құрайды.

Түркіменстанда негізінен бір өркешті түйелер-аруана өсіріледі. Бұл тұқым ғасырлар бойы пайда болған халық селекционерлерінің шығармашылығына жатады. Түйенің түрікмендердің өмірінде ежелден қандай рөл атқарғанын еске салудың қажеті жоқ. Түрікмендер өміріндегі түйенің рөлі көп қырлы. Түйе тіршілік ортасы ретінде шөлді жайылымдарды ұнататыны кездейсоқ емес. Бүгінгі таңда түрікмен қарақұмының жайылымдық-жемшөп қоры 38 млн. га құрайды, ал бұл дегеніміз түйе малын өсіру үшін лайықты әлеует болып табылады. Сонымен бірге, шалғай жайылымдарды қолдана отырып, түйе шаруашылығын дамыту шөл экологиясын бұзбайтындығы да ескеріледі.

Қарақұм шөлі - әлемдегі ең үлкен құмды шөлдердің бірі. Ол Түркіменстан аумағының 72%-ын алып жатыр. Оңтүстігінде Копетдаг, Бадхыз және Карабил жоталарымен, солтүстігінде Хорезм ойпатымен, батысында Узбой алқабымен және шығысында Өмудариямен шектеседі. Ол батыстан шығысқа қарай шамамен 800 км және солтүстіктен оңтүстікке қарай 450 км-ге созылады.

Түркіменстанның жазықтарында тақырлар кездеседі. Тақырлар беті жарықшақталған, өте тегіс және тығыз болып келеді. Мұндай тақырлар Мұрғап, Теджен, Этрек өзендерінің атырауларында, Копетдагтың етегінде кездеседі. Тақырлар ылғалды ішіне өте баяу (нашар) өткізеді, өйткені олар қалың саз қабатымен жабылған. Сондықтан тақыр шұңқырларында су

жинауда және шөлде тұратын адамдар мен олардың малдарын сумен қамтамасыз етуде атмосфералық жауын-шашын үлкен маңызға ие.

Түрікменстанның барлық жазықтарында тұзды батпақтар – шорлар кездеседі. Олар көбінесе Каспий теңізінің шығыс жағала-уында, Каспий маңы ойпатында, Сарығамышта, орта және төменгі Узбойда, Қарақұм каналының жағасында, оазис аймақтарында кездеседі [1].

Түркіменстан аумағы орта ендіктің шөлді аймағында орналас-қандықтан климаты континентальды болып, қатты құрғақшылықпен сипатталады. Бұл атмосфералық айналымның ерекшеліктеріне елдің Азия континентінде терең орналасуы, әлемдік мұхиттан қашықтығы, сондай-ақ оңтүстікте орналасуы және оңтүстік-шығысы мен оңтүстігінде тау жүйелерінің болуы жатады. Сондықтан климаты - жыл бойына күндіз-түні метеорологиялық элементтердің күрт өзгеруіне байланысты құрғақшылыққа, бұлттың аздығы-на және жоғары булануға байланысты қалыптасқан. Жоғарыда айтылғандарға байланысты алдымызға Түркіменстанда ежелгі дәуірлерден бері таралған түйе тұқымы – түрікмен аруанасының биологиялық ерекшеліктерін айқындау мақсатын қойдық.

Зерттеу шарттары мен әдістері. Мақаланы жазуда ғылыми жарияланымдар материалдарынан деректер жинап, талдау, салыстыру, қорытындылау әдістері пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері және талқылау. *Түрікменстанның түйе шаруашылығы және оның дамуы.* Түйе өсіру ежелден басқа мал шаруашылығы салаларына қарағанда экономикалық тұрғыдан арзан болып саналады. Оларды жайылымдарда жаю кезінде қысқа жем дайындаудың қажеті жоқ. Түйелер шөптермен, бұталармен, жапырақтар-

мен, ағаш бұтақтарымен, сексеуіл, қант қамысы, құмай, жусан, қамыс, ақбас, жантақ, жыңғыл, торанғы сияқты бұталармен қоректенеді. Олар жаз күндері 2-3 күн, қыста апталар бойы сусыз шыдай алады. Шөлде ұсталған кезде оларға арнайы қора қажет емес. Сондайақ, түйелер орташа тұзды құдық суын іше алады.

Басқа жануарлардан айырмашылығы, түйелер 18-20 айға дейін сауылады. Олар күніне 7-8 литр, ал жылына - 2500-3000 литр сүт береді.

Түрікменстанда түйе шаруашылығын дамытуға көп көңіл бөлінеді. Түрікменстанда 1970 ж. 70,7 мың түйе болған. Бұл түйелердің 57,5%-ы Ахал және Балқан уәлаяттарының, 22,2%-ы Мары, 10,9%-ы Лебап және 9,4%-ы Дашогуз шаруашылықтарында ұсталды. Ал тәуелсіздік жылдары олардың саны біраз артты. Мамандандырылған түйе

фермалары Мары, Ахал және Балқан уәлаяттарында орналасқан (1-диаграмма, 1-кесте) [2].

Түрікменстанда негізінен бір өркешті түйелер - аруана өсіріледі. Түрікмен аруанасы әлемдегі ең жоғары ет-сүт өнімділігіне ие екендігі анықталған - лактацияның 18 айында бір түйеден 2500 литрге дейін майлылығы 3,5-3,8% сүт алынады. Селекция әдісімен аруананың үш түрі: жүнді-етті, сүтті-етті және етті-жүнді тұқымдары шығарылған.

Аруана тұқымдарының әр түрінің өзіндік даму және дене бітімі бойынша ерекшеліктері бар. Аталық түйелердің тірі салмағы орта есеппен 600-630 кг, аналық түйелер - 450-500 кг, сойыс шығымы -53%, ал ересек жануардан алынатын жүн - 2,2 кг. 100 түйеден орта есеппен 34-37 бас төл алынады.

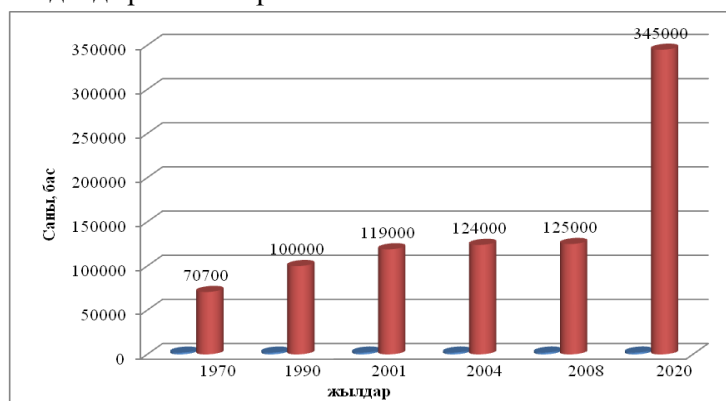

Диаграмма 1. Түрікменстанда түйе санының өсуі, бас.

Түрікменстанда аруана тұқымының 5 генеалогиялық қатары шығарылған, олар елдің асыл тұқымдандыру ісінде қолданылады. Түйенің сүті мен сүт өнімдері өте үлкен маңызға ие. Жылына ел осы жануарлардан шамамен 2-3 мың тонна сүт алады.

Тәуелсіздік жылдарында жеке шаруашылықтар түйе шаруашылығын дамытуға көп көңіл бөлді. Өйткені бұл мал шаруашылығы секторлары арасында тиімді болып саналады. Елде түйе шаруашылығы негізінен шөлге жақын ауылдардағы жеке фермаларда ұсталады.

Кесте 1.

Түркіменстанда түйе шаруашылығының уәлаяттар бойынша дамуы, бас.

Әкімшілік террито-риялар	1970	1990	2001	2004	2008	2020
Түрікмен-стан	70700	100000	119000	12400 0	1250 00	345000
Уәлаяттар (провинциялар)						
Ашхабад						
Ахал	19866,7	28100	3439	34844	3512 5	96945
Балканы	20785,8	29400	34986	36456	3675 0	101430
Дашогуз	6645,8	9400	11186	11656	1175 0	32430
Лебап	7706,3	10900	12971	13516	1362 5	37605
Мары	15695,4	22200	26418	27528	2775 0	76590

Түркіменстан түйесі - аруа-наның биологиялық ерекшеліктері. Аруана - ірі, мүсінді, мықты, жақсы дамыған дене бітімі бар жануар, басы құрғақ, жеңіл, мұрны сәл дөңес, мойны ұзын, күшті және бұлшықетті; кеудесі биік және кең, тоқпан жіліктері ұзын, біртұтас өркеші толық, арқасы сәл дөңес, қаңқасы берік. Терісі жұқа, серпімді, ашық түсті. Түсі әдетте ашық қоңыр немесе қою қоңыр болып келеді. Жазғы ыстыққа және құрғақшылыққа жақсы бейімделген аруана түйелері африкалық және азиялық топтарға бөлінеді. Африкалық аруаналар азиялықтардан биігірек, аяқтары ұзын, жамбастары мен өркештері кішірек, бас сүйегі ұзын болып келеді (сурет 1).

Түрікмен аруанасын орташа және ауыр салмақтағы түйелерге жатқызуға болады. Түйелердің осы түрлерінің ішінде өте ірі жануар-ларды ғана емес, сонымен қатар ұсақ жануарларды да кездестіруге болады. Түрікмен аруанасы Түрікменстанда, Өзбекстанда, Қарақалпақ Автоно-миялық Республикасында және Оңтүстік Қазақстанда өсіріледі. Олардың денесі тығыз, жіңішке және қысқа, аяқтары ұзын. Аруана – әдетте жүріс малы. Ол жоғары сүттілігімен

ерекшеленеді. Бұл тұқым Түрікмен-станнан тыс жерлерге кең таралған.

Сурет 1. Түрікмен аруанасы (дромедар)

Аруана түйелері әр түрлі таралу аймақтарындағы жем-шөп алқаптарының сипатына және мал өсіру жағдайларына байланысты әр түрлі болады. Бұл тұқымның ең ірі түйелері жайылымдық өсімдіктерге бай шығыс Түрікменстанда, Қара-құмның оңтүстің шығыс аймағында таралған. Ал, батыс Түрікмен-станның азықтық және су көздері кедей.

Түрікменстанда асыл тұқым-ды аруана тұқымының 5 генеало-гиялық желісі шығарылды, ол асыл тұқымды өсіруде қолданылады. Аруананың бүгінгі күнгі қасиеттері түрікмен халқының асыл тұқымды өсірудегі ұзақ жылғы еңбегінің нәтижесі болып

табылады. Мұнда аталықтарды таңдауға, олардың типтік ерекшеліктеріне, ірілігі мен экстерьерлік сапасына көп көңіл бөлінген. Сүтті аналықтардан таралған аталықтарды пайдалануға ерекше мән берілген. [3]

Түйенің конституциясы - оның денсаулығы мен өнімділігін құрайтын сыртқы бітімі мен ішкі жүйесінің жиынтығы. Малдың физикалық жағдайы оның шығу тегіне және қоршаған орта жағдайына (жайылым, бау-бақша) байланысты. Аруана түйелерінің даму деңгейі тек дене бітімінде ғана емес, сүт, ет, жүн өнімділігі жағынан да әртүрлі.

Бұл ерекшеліктердің бірі - майлы өркештер. Сондықтан түйенің арқасы тегіс емес, дөңес келеді. Аруананың денесі жылқы мен ірі қараға қарағанда қысқа, бірақ аяқтары ұзын. Олардың жамбастары бос және қозғалғыш. Қысқа денені күшті, ұзын және жақсы қозғалатын мойын толықтырады. Мойынның жақсы дамуына байланысты түйенің ауырлық орталығы (жылқы мен ірі қарадан айырмашылығы) алға қарай ығысады. Аруана түйесі денесінің

алдыңғы бөлігінің артқы бөлігіне орташа қатынасы 10:5 болса, жылқыда 10:7, ірі қара малда 10:8.

Конституциясы мықты аруана түйелерінің сүйектері бұлшық еттері жақсы дамыған, денсаулығы жақсы, желіні жақсы дамыған, терісі мен бұлшық еттері жақсы, сүйектері мықты, ас қорыту жүйесі жақсы дамыған, жұмысқа қабілеттілігі өте жоғары болып келеді. Бұл түйенің жұмыстық қасиеттері қозғалыс жылдамдығымен, төзімділігімен, қуаттылығымен, жүк көтергіштігімен сипатталады. Қозғалыс жылдамдығы негізінен аллюрге (жүріс) байланысты. Аруананы жүк тасуға қолданғанда жұмысқа жақсы қабілеттілік көрсетеді.

30-35 км-ге дейінгі арақа-шықтықта жүк тасымалдау кезінде көтеретін жүктің орташа салмағы 240-260 кг, ал алыс қашықтыққа тасымалдау кезінде - 180-200 кг құрайды.

Аруана түйелерінің тірі салмағының жасқа байланысты динамикасы 2-диаграммада көрсетілген.

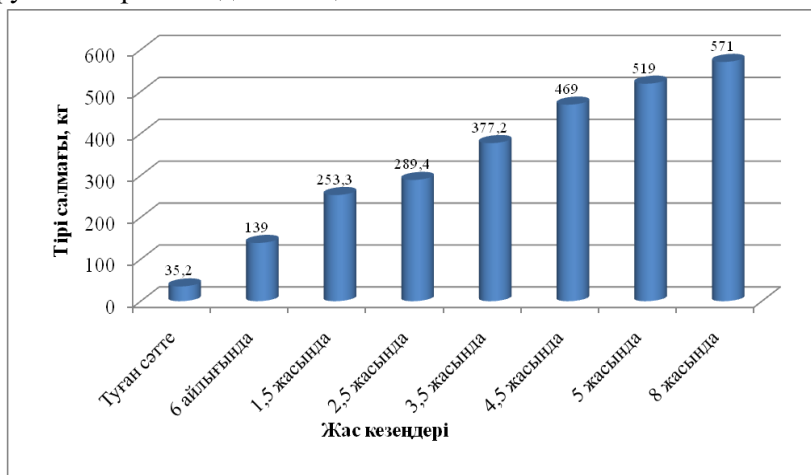

Диаграмма 2. Аруана түйелері інгендерінің тірі салмағының жасқа байланысты динамикасы

Диаграммадан көрініп тұрған-дай түйелердің салмақ қосуы біркелкі емес қарқындылыққа ие. Туған кезде ол орташа есеппен 35 кг құрайды. Түйелер 1,5 жасында тірі салмағы 7,2 есе өсіп,

253,2 кг-ға жетеді. 2,5 жасқа дейін жас аруананың тірі салмағы 1,1 есе артады.

Бордақыланған түйелер етінің сапалық қасиеттерін сипаттау үшін еттің химиялық құрамы анықталды. Барлық

түйелердің семіздігі орташа-дан жоғары болды (2, 3-ші кестелер).

Кесте 2.

3,5 жастағы аруана түйелерін
бақылаулық союдың нәтижелері

№	Көрсеткіштер	Масса, кг	%
1	Тірі салмағы	435,0	100
2	Ұша	239,0	55
3	Өркеш	27,4	6,3
Субөнімдер			
4	Бас	12,2	2,8
5	Бауыр	6,1	1,4
6	Жүрек		
7	Бүйрек	1,7	0,4
8	Асқазан		
9	Ішектер	3,5	0,8

Кесте 3.

Аруана етінің химиялық талдауы
(өркешсіз есептелген)

№	Көрсеткіштер	%
1	Ылғалдылығы	74,0
2	Ақуыз	18,8
3	Май	6,3
4	Құл	0,8

Түрікмен аруаналарының сүт өнімділігі де жоғары екені анық-талды. Бір түйеден 2500 келіге дейін майлылығы 3,5-3,8% сүт алынады. Түйе сүті мен сүт өнімдері өте үлкен маңызға ие. Бұл малдан ел жылына 2-3 мың тонна сүт алады. Аруананың әр түрлі тұқымдары мен буданда-рының лактациялық кезеңі 16-18 айға дейін созылады және оның ұзақтығы көбінесе боталау мерзіміне байланысты. Лактация кезеңінің макси-малды ұзақтығы, әдетте, ақпанның аяғында - наурыздың басында, ал ең қысқасы - сәуір айында боталаған інгендерде болады. Інгендердің сүт өнімділігі әрбір келесі лактация кезінде артып отырады. Кәрі түйелерде лактация қарқындылығы төмендейді. Ең жоғары айлық сауым лактацияның екінші немесе үшінші айында байқалады. Алғашқы жеті айда

түйеден жылдық сүт өнімінің 76%-ы сауылады.

Түйе желінінің анатомиялық құрылысы және сүт бөліну физиологиясы басқа жануарлардан айтарлықтай ерекшеленеді. Аруана түйелерінің желіні орташа, қуық көпіршіктерінің арасында орналасқан. Аруана жатқанда желіні жерге тимейді, өйткені оны жамбас екі жағынан қорғайды. Желін сыртынан жұмсақ және серпімді терімен қапталған. Жазда желіні тығыз, ал қыста жүн талшықтарымен жабылады. Желін сегіз бөлек жүйеден тұратын екі бөлек жартыдан тұрады. Ішкі бөлігі оң және сол жартыға, ал жартылар, өз кезегінде, дәнекер тінімен алдыңғы және артқы бөліктерге бөлінеді. Сонымен, түйе желіні 4 бөліктен тұрады. Алдыңғы бөлімдер әлдеқайда жақсы дамыған. Түйенің желініндегі сүт түтіктерінің тармақталуы басқа жануарларға қарағанда айтарлықтай ерекшеленеді. [4]

Аруана аналықтарының сүт өнімділігі жоғары. Лактацияның алғашқы 12 айында олардан орта есеппен майлылығы 4,3% 2000 кг, ал сүттілерінен 3000 кг-нан астам сүт сауылады.

Аруана түйелері жоғары сапалы жүн береді. Ересек аруанадан орта есеппен 2,2 кг жүн қырқылады. Дромедарлардың жүн өнімділігі төмен, ересек асыл тұқымды түйелерден 4 кг-ға жуық (ең жақсысынан - 5,5-ке дейін), аналықтардан - 2 кг (ең жақсысынан - 3,5-ке дейін), 1-2 жастағы жас малдан - 1,5-2 кг жүн қырқылады. [4]

3-7 диаграммаларда аруана-ның басқа тұқымдармен салыстырғандағы сүт өнімділігі туралы мәліметтер келтірілген.

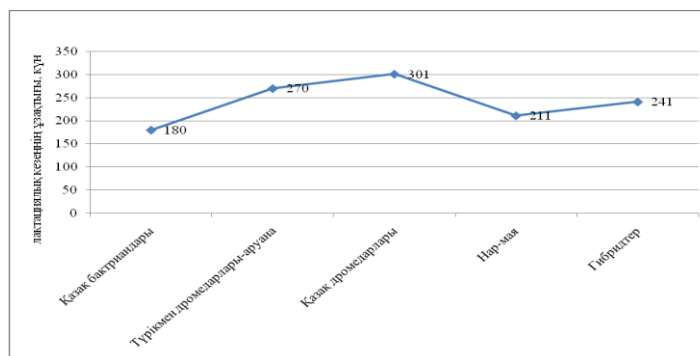

Диаграмма 3. Аналық түйелердің әр түрлі тұқымдарының лактациялық кезеңінің ұзақтығы, күн

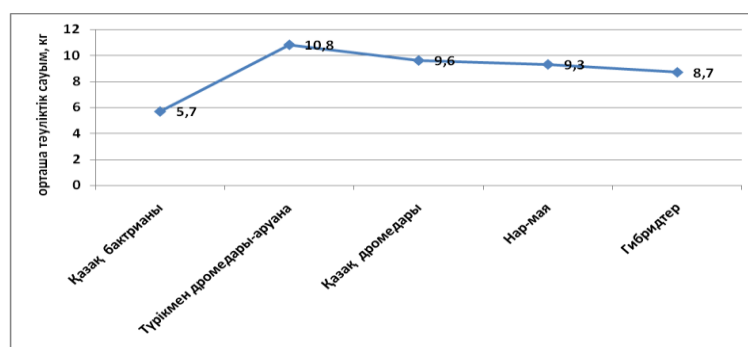

Диаграмма 4. Лактацияның 3-айлық кезеңіндегі аруананың және басқа түйе тұқымдарының салыстырмалы орташа тәуліктік сауымы, кг

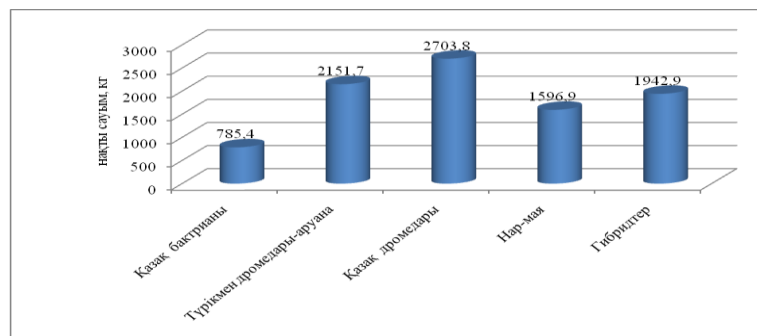
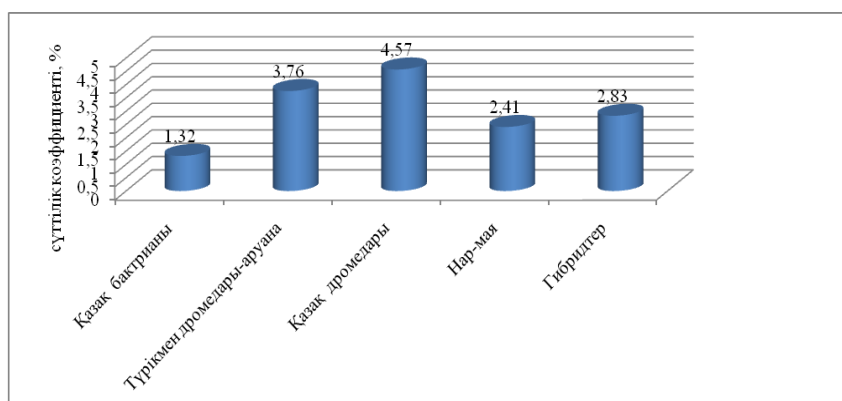

Диаграмма 5. Аруананың және басқа түйе тұқымдарының бүкіл лактация кезеңіндегі салыстырмалы нақты сауымы, кг

Даграмма 6. Аруананың және басқа түйе тұқымдарының салыстырмалы сүттілік коэффициенті, %

Түйе сүтінің құрамында май, ақуыз және басқа да компоненттер көп, бұл оның тағамдық құндылығын қалыптастырады. Ол тұтас және өңделген түрінде пайдаланылады. Оның құрамында орташа есеппен 15,5% құрғақ зат бар. Ақуыздардан түйе сүтінде казеин, альбумин және глобулин көп (7-диаграмма).

Сиыр сүтінде ақуыздың казеин фракциясы басым, ол шамамен 80% құрайды, ал түйе сүтінде казеин 70% құрайды. Осыған байланысты түйе сүті сиыр сүтіне қарағанда жақсы сіңіріледі және сүттің альбуминдік түріне жатады.

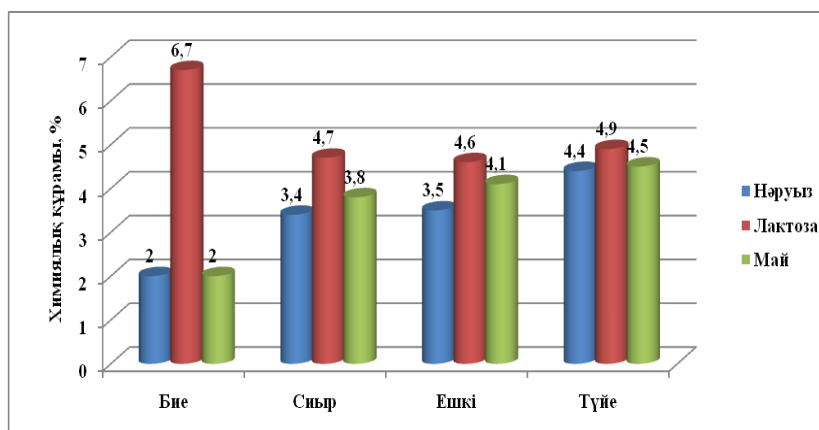

Диаграмма 7. Өртүрлі ауылшаруашылық жануарлары сүтінің химиялық құрамы, %

Қорытынды. Түрікменстанда түйе шаруашылығы негізінен аруана түйелерінің тұқымынан тұрады. Экспедициялар жүргізген зерттеулер нәтижесінде барлық өсірілетін дромедарлар Түрікменстанда шығарылған және түрікменнің "аруана" атауын алған бір тұқымнан таралғаны анықталды. Аруана - нағыз жүріс тұқым болып табылады. Ол жоғары сүттілігімен ерекшеле-неді. Бұл тұқым Түрікменстаннан тыс талай жерлерге таралған.

Түрікмен аруанасының түрлік белгісі - бір ықшам өркештің болуы, аяқтары ұзын, денесі қысқа болуы және бактриандармен салыстырғанда жүн жабынының әлсіз дамуы. Олардың қаңқасы жеңіл және терісі жұқа. Аруана - оңтүстік түйелері, ертерек пісіп жетіледі, және буаздық мерзімі бактриандарға қарағанда үш аптаға қысқа (12,6 ай). Түрікмен аруанасының бет сүйегі ұзынша келеді, маңдайы дөңес, қыр мұрын-ды, еріндері жұқа және қозғалмалы, жылқылар мен ірі қара

малдар-дағыдай қысылмайды. Төменгі ерін жиі салбырап тұрады, ұрттары қатты үлкейген, ұрт пен азу тістерінің арасына азық көп сияды. Аруананың мойны ұзын, қозғалмалы және бұлшықеттері жақсы дамыған. Кекілі мен жалы дамымаған, сақал тек мойынның жоғарғы бөлігінде өседі, "галифе" жоқ, бірақ жауырын аймағында ұзын бұйра қылдардан тұратын "эполеттер" бар. Әдетте аруаналардың түсі ашық түстен қара-қоңыр түске дейін болып келеді.

Түрікменстанда 1970-2020 жылдардағы түйе шаруашылығының даму динамикасы түйе басының тұрақты өсуін көрсетеді, егер 1970 жылы түйе басының саны 70700 болса, ал 2020 жылы 345000 басқа жеткен.

Түрікмен аруанасының ет-сүт өнімділігі әлемдегі ең жоғары мәндерге ие - бір түйеден 2500 кг-ға дейін (лактацияның 18 айында), майлылығы 3,5-3,8% болатын сүт беретіндігі анықталды. Аруана түйелерінің желіні

орташа, қуық көпіршіктерінің арасында орналасқан. Аруана жатқанда желіні жерге тимейді, өйткені оны жамбас екі жағынан қорғайды.

Лактацияның 3-айлық кезеңіндегі аруананың салыстырмалы орташа тәуліктік сауымы қазақ дромедарынан 8,9%-ға артық болса, лактациялық кезеңі 10,3 %-ға, бүкіл лактация кезеңіндегі салыстырмалы нақты сауымы 25,6%-ға, ал салыстырмалы сүттілік коэффициенті 17,7 %-ға кем.

Ересек аруанадан орташа есеппен 2,2 кг жүн қырқылады.

Жыл сайын шөлейттенген жерлердің көлемі ұлғайып отырған қазіргі жағдайда, түйе шаруашылығының, әсіресе аруана сияқты сүтті тұқымның дамуы Түркіменстан үшін ғана өзекті емес. Өйткені түйе шаруашылығы шаруа-шылық әрекет айналымына миллион-даған гектар шөлді және шөлейт жерлерді тартуға, бәсекеге қабілетті нарықтық экономиканың барлық атрибуттары бар әлеуметтік инфрақұрылымды дамытуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Çaryýew B., Ilamanow Ýa. TÜRKMENISTANYŇ GEOGRAFIÝASY. Synag okuw kitaby. Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersiteti. - Aşgabat - 2010
2. Верблюдоводство в Туркмении. Сельское хозяйство, животноводство, птицеводство [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://ashga.sitcity.ru> Дата обращения: 14.06.2023
3. Баймуханов, Д.А. Удой молока верблюдоматок арвана и казахский бактриан в зависимости от технологии выращивания верблюжат [Текст] / Д. А. Баймуханов, Н. Н. Алибаев, А. Баймуханов, С. Д. Монгуш, М. Н. Ермаханов, Г. С. Абуов // Вестник Тувинского государственного университета. Выпуск 2. Естественные и сельскохозяйственные науки. – Кызыл : ТувГУ, 2019. - № 2 (45). - С. 31-40.
4. Баймуханов, Д.А. Верблюдоводство [Текст] / Д.А. Баймуханов, Ю.А.Юлдашбаев, Д.А. Дошанов. – М: 2018.

А.К. Агибаева – Таразский университет имени М.Х.Дулати, Тараз, Казахстан

БИОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЕРБЛЮДОВ, ОБИТАЮЩИХ В ТУРКМЕНИСТАНЕ

Аннотация. В Туркменистане выращивают в основном одnogорбых верблюдов-аруану. Роль верблюда в жизни туркмен многогранна. Эта порода относится к творчеству народных селекционеров, возникших на протяжении веков.

На сегодняшний день пастбищно-кормовые запасы туркменских Каракумов составляют 38 млн. га, а это-достойный потенциал для выращивания верблюжьего скота.

В статье проанализировано развитие верблюжьего хозяйства Туркменистана, биологические особенности, морфологические показатели и продуктивность туркменского верблюда - аруаны.

Ключевые слова: верблюжье хозяйство, верблюжонок, верблюд, бура, горб, дромедар, бактриан, арвана, мозолоногие, гибриды, лактация.

BIOLOGICAL FEATURES OF CAMELS LIVING IN TURKMENISTAN

Abstract. In Turkmenistan, mostly one-humped arvana camels are raised. The role of the camel in the life of Turkmens is multifaceted. This breed belongs to the work of folk breeders that have emerged over the centuries.

Today, the pasture and fodder reserves of Turkmen Karakums amount to 38 million hectares, and this is a decent potential for raising camel cattle.

The article analyzes the development of camel farming in Turkmenistan, biological features, morphological indicators and productivity of the Turkmen camel - arvana.

Key words: camel farming, baby camel, camel, borax, hump, dromedary, bactrian, arvana, calluses, hybrids, lactation.

References

1. Chariev B., Ilamanov Ya. GEOGRAPHY OF TURKMENISTAN. A textbook on testing. Makhtumkuli Turkmen State University. - Ashgabat - 2010.
2. Verblyudovodstvo v Turkmenii. Sel'skoe hozyajstvo, zhivotnovodstvo, pticevodstvo [Camel breeding in Turkmenistan. Agriculture, animal husbandry, poultry farming] [Electronic resource] / Access mode: <http://ashga.sitcity.ru> Date of appeal: 06/14/2023
3. Baymukanov, D.A. Udoj moloka verblyudomatok arvana i kazahskij baktrian v zavisimosti ot tekhnologii vyrashchivaniya verblyuzhat [Milk yield of Arvan and Kazakh bactrian camels depending on the technology of camel breeding] [Text] / D. A. Baymukanov, N. N. Alibayev, A. Baymukanov, S. D. Mongush, M. N. Ermakhanov, G. S. Abuov // Bulletin of Tuvan State University. Issue 2. Natural and agricultural sciences. – Kyzyl : TuvGU, 2019. - № 2 (45). - Pp. 31-40.
4. Baymukanov, D.A. Verblyudovodstvo [Camel breeding] [Text] / D.A. Baymukanov, Yu.A.Yuldashbaev, D.A. Doshanov. Moscow: 2018.

21.02.25 ж. баспаға түсті

11.06.25. ж. түзетулермен түсті.

25.06.25 ж. басып шығаруға қабылданды.

Мақалаға сілтеме:

Агибаева, А.К. Түрікменстанды мекендейтін түйелердің биологиялық ерекшеліктері [Мәтін] / А.К.Агибаева // Dulaty University Хабаршысы. – 2025. - №2. – Б.161-170
<https://doi.org/10.55956/BWKZ7366>

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).